

УДК 37:159.923:165.242.1

Л. М. Романкова
кандидат психологічних наук, доцент,
завідувач відділу виховної та психолого-педагогічної роботи
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»

ОПТИМІЗАЦІЯ СВІТОГЛЯДНОГО Й ІДЕОЛОГІЧНОГО ГОРИЗОНТУ В СИСТЕМІ ВИХОВАННЯ ЛЮДИНИ ХХІ СТОЛІТТЯ

Завданням зазначеного дослідження є напрацювання категоріального комплексу вивчення проблеми виховання майбутніх фахівців у системі вищої освіти, що нині не має цільового спрямування, оскільки точиться суспільна дискусія з приводу того, яку особистість готувати в університетах: «людину культури» чи «людину ринку», «людину виробника». Відсутність однозначності у меті виховного процесу вимагає від нас далі окремо розглянути типові моделі особистостей майбутніх фахівців і визначитись, на якій саме з них «замкнути» концептуалізацію виховного процесу у сучасному ВНЗ, бо тут випливають ще й інші модифікації, наприклад, «громадянин світу», «державна людина», «нова людина» та ін.

Вітчизняна наука використовує, нагадаємо, три загальних поняття щодо характеристики людини: «індивід», «особистість», «індивідуальність». «Індивід» – це біосоціальне визначення людини як представника виду *homo sapiens*. «Індивід – 1) у вузькому значенні – окремий організм, людина як представник біологічного виду; 2) у широкому значенні – окрема людина, самостійний суб'єкт» [1]. Отже, в понятті «індивід» зафіксовано факт належності до людського роду. Дитина, розпочинаючи спілкування з людьми у процесі активної діяльності, стає соціальною сутністю, тобто особистістю. «Особистість» – категорія соціальна.

Таким чином, якщо поняття «індивід» указує на зв'язок людини з природою, то поняття «особистість» – на зв'язок людини та суспільства, особистість – це онтогенетичне набуття людиною, результат складного процесу її соціального розвитку. Таке розуміння особистості визначає головний принцип її становлення – принцип розвитку.

Про унікальність особистості свідчить наявність понад 90 її визначень у психології. «Мабуть, – пише С. Тарібян, – серед населення нашої планети неможливо знайти двох однакових людей, у тому числі й серед однокласників». Але водночас «особистість є поняттям соціальним, воно виражає все, що є у людини надприродного, історичного. Особистість не є вродженою, вона виникає в результаті культурного та соціального розвитку», – наголошував Л. Виготський [2].

Враховуючи мету дослідження, центральним елементом, на розкочування якого має бути спрямована основна увага науково-пошукової роботи, є «виховання людини ХХІ ст.». Усі інструментальні елементи дослідження мають розглядатись тільки у контексті низки виховних взаємодій: «студента і вихователів», «студента й умов», «студента в самовиховному русі». Це цілком знайома дослідникам ситуація, коли предметом дослідження є таке багатоманітне явище, як виховання особистості молоді людини.

Важливою передумовою пізнання взагалі та соціального пізнання, зокрема, є наявність механізму цього процесу, який функціонує за певними правилами і забезпечує формування адекватного, а не ілюзорного знання щодо об'єктивної реальності. Таким механізмом й одночасно вченням про функціонування цього механізму є методологія. Її визначають як філософське вчення про систему методів наукового пізнання і перетворення реальної дійсності, а також вчення про використання принципів, категорій, законів діалектики і науки до процесу пізнання, і практику в інтересах набуття нових знань [3].

Філософія освіти як світоглядна основна засада і педагогічна наука, як теоретичний конструкт має працювати над даним проблемним полем нині, незважаючи на те, що для

подолання консервативних технологій виховання колективістської людини, заснованих на патерналістській ідеології і ментальних чинниках, потрібен певний час. Він потрібен і для проектування й уведення у виховну практику інноваційних технологій у цій сфері, заснованих на ліберальній або навіть космополітичній основі. Вихователі мають випереджати потреби своєї сфери, оскільки існує ще й культурологічний лаг і психологічні перепони для втілення в життя нових виховних практик.

Зміст філософського аналізу як специфічної технологічної процедури має визначити природу явища, світоглядних підходів до її сприйняття та ідеологію дослідження, а потім тільки сформулювати методологічні засоби дослідження.

Ідеологія дослідження полягає у використанні провідної ідеологеми – семантичного фільтра – досягнення збалансованого розвитку майбутнього фахівця в освітньому просторі сучасного ВНЗ як запоруки його цілісності та самодостатності у професійній сфері й активної життєдіяльності у складі Світового суспільства знань. Збалансованості ми маємо досягти на основі ідей людиноцентризму й екоосоціогуманізму. Дещо пояснимо тут більш детально.

Людиноцентризм – єдина ідеологема, що дотична до будь-яких ідеологічних течій минулого, сучасного і майбутнього. Звернутись до людиноцентризму – означає звернутись до першоджерела соціального розвитку планетарної спільноти, якщо навіть людський вид є не завершенням нашої еволюції, а початком у ланцюгу: «людина – транслюдина – постлюдина». Цей вибір виграшний, якщо навіть збудуться прогнози трансгуманістів про те, що шляхи розвитку постлюдини і форм постлюдства можуть мати різні напрями та різні сценарії. На одних напрямках може постати єдина постлюдина, на інших – суспільство окремих постлюдей.

Імперативність людиноцентризму як ідеологеми і принципу діяльності нової політичної сили полягає в тому, що в умовах примату матеріального виробництва боротьба йшла за територію, матеріальні багатства й, у першу чергу, природні надра, а в умовах інформаційної доби джерелом могутності держави, зростання добробуту населення і перспективи подальшого розвитку особистості стають наука та технології, що є продуктом виключно інтелектуальної праці креативної людини або творчих колективів. Для дослідників ідеї людиноцентризму (В. Кремень [4]) і дитиноцентризму (О. Квас [5]) добре відомі у сфері вітчизняної виховної практики. Далі ми зупинимось на цьому більш детально, а нині зафіксуємо лише нашу дослідницьку позицію.

Природа будь-яких соціальних процесів, до яких належить і виховання студентської молоді в контексті формування Світового суспільства знань, добре відома дослідникам як діяльнісна. Це означає, що взаємодія молоді людини в освітньому просторі ВНЗ і знанневого суспільства є обміном діяльністю.

Універсальність поняття «діяльність» породжує таку унікальну властивість, як поліфункціональність, що матеріалізується у сфері техніки, біоти живого і соціумі. Матеріалізація діяльності вихователя у структурі молоді людини тут не є винятком. До цього переліку потрапляє й матеріалізована /відчужена діяльність, або організаційний досвід, що обіймає увесь наш досвід, узятий з організаційної точки зору, тобто як світ процесів, що організують і дезорганізують [6].

Тож у нашому випадку діяльність відіграє, як мінімум, сім функцій: 1) діяльність як пояснювальний прин-

цип; 2) діяльність як предмет об'єктивного наукового аналізу, тобто як така, що членується, відтворюється в теоретичній картині певної наукової парадигми, а саме: організаційної, зовнішньої і внутрішньої роботи особистості; 3) діяльність як субстанційна основа родового життя людини, яка зумовлює морфологію функціональних систем: особистості й суспільства; 4) діяльність як предмет управління; 5) діяльність як предмет проектування; 6) діяльність соціальна як цінність; 7) діяльність соціальна як предмет теоретичного узагальнення та наслідування у формі пошуку і відтворення типових духовних продуктів різних епох [7].

Світоглядний підхід визначає світ як системне сприйняття предмета дослідження. Цю ідею в її найбільш загальному вигляді сприйняли і розробили Ф. Бродель та І. Валлерстайн стосовно вивчення соціально-економічного розвитку всього людства й окремих культур, цивілізацій або товариств. Уперше термін «світ-економіка» (*l'экономіе-монде*) використав Ф. Бродель, але цілісну концепцію світ-системного аналізу (ССА) розробив І. Валлерстайн. Ми маємо звернути особливу увагу на світ-системний підхід, оскільки зрозуміло, що готувати майбутніх фахівців нині треба під глобалізований світ, який ми «охоплюємо» поняттям «Світове суспільство знань». Тому подамо цей інструментарій даного дослідження, оскільки він для працівників вітчизняної виховної сфери є менш знайомим або і зовсім незнайомим. У той же час зрілість світ-економіки свідчить, що Світове суспільство вже проявляє себе на повну потужність, у будь-якому разі у сфері економіки.

Головною особливістю світ-системного підходу є виділення одиниць більших, ніж окреме суспільство, що ріднить його з цивілізаційним підходом. Але основою виділення цих утворень «світ-системники» (принаймні, на початкових етапах розвитку цього підходу) вважали не культуру, а економіку, що зближувало їх із матеріалістичним розумінням історії.

Цікаво, що в СРСР, а нині у Російській Федерації і в Україні ідея світ-економіки, а відповідно, і «світ-системний підхід» не отримали поширення, оскільки наша наука була закрита для праць «буржуазних» соціологів. Ідеологізована радянська наука вважала світ-системників неомарксистами і тому надійно ізолювала свого читача від праць провідних соціологів та істориків [8].

Так, Ф. Бродель (1902–1985) – відомий французький історик, лідер школи «Анналів» у 1950–1960-ті рр. залишається майже невідомим і нині. Крім перекладених у 1992–1993 рр. книг Ф. Броделя «Время мира» і «Динамика капитализма», існує лише переклад лише трьох статей А. Франка («Восток», 1992, № 2 і 6, «Латинская Америка», 1993, № 2).

Децю краща ситуація склалася з перекладом праць І. Валлерстайна [9] (англ. Immanuel Wallerstein) – американського соціолога та історика, відомого світ-системним підходом, як одного з лідерів сучасного неомарксизму.

Теоретизування І. Валлерстайна не фокусується на окремих національних суспільствах, натомість, він застосовує категорію «світ-система». Поняття «світ» розуміється не як світ, а як його частина, що являє собою певну окрему цілісність. Просторові зв'язки між суспільствами окреслені межами, що і є межами світ-системи. Усередині цих меж містяться центр (ядро), периферія та напівпериферія, вони і являють собою частини світ-системи. Поза межами – зовнішній простір.

Існує два види світ-системи: світ-економіка і світ-імперія. Ключова відмінність між ними полягає в різних політичних структурах. Світ-імперія є структурою, яка має одну загальну політичну структуру та один загальний розподіл праці. Головним поняттям розробленої І. Валлерстайном концепції є світ-економіка – система міжнародних зв'язків, заснована на торгівлі.

Найвідоміша тритомна праця І. Валлерстайна «Сучасна світ-система» вважається однією з найкращих робіт із соціальної історії ХХ ст. [10]. Це новаторське, панорамне пере-

осмислення всесвітньої історії, що відстежує появу й розвиток сучасного світу з ХVI до ХХ ст.

Книга І. Валлерстайна «Сучасна світ-система. Т. 1. Капіталістичне землеробство і виникнення європейського світу-економіки в ХVI ст.», що вийшла в 1974 р. й удостоєна премії П. Сорокіна як краща соціологічна робота року, як відомо, викликала значний інтерес серед істориків та соціологів США і Західної Європи. Вітчизняні дослідники вкотре опинилися поза надбаннями й дискусіями світової наукової думки.

Згідно з Ф. Броделем, світ-економіка може бути визначена за допомогою трьох істотних ознак.

По-перше, світ-економіка має займати цілком певний географічний простір, межами якого можуть бути як природні, так й економічні, культурні, духовні (ментальні), релігійні рамки. У нашому випадку йдеться про планетарний простір.

По-друге, світ-економіка передбачає наявність певного центру – капіталістичного міста або держави. Цей центр не постійний. Він, його соціально-економічна база змінюються у процесі розвитку того чи іншого світу-економіки. Найбільш яскраво зміна центру проявилася в Європейському (Західному) світі-економіці.

По-третє, світ-економіка має горизонтальну й вертикальну ієрархію. Ієрархія по вертикалі являє собою соціальну ієрархію, що існує в усіх частинах (зонах) світу-економіки. Ієрархія по горизонталі – це просторова ієрархія світу-економіки. Вона означає ієрархізацію економічного простору в будь-якому світі-економіці, який є геосоціальною системою, що складається із трьох зон – «серцевини», «середньої зони» та «маргінальної зони», або «центр», «напівпериферія», «периферія», якщо використовувати термінологію І. Валлерстайна, на відому працю якого («The Modern World-System», 1974) посилається у своїх дослідженнях Ф. Бродель.

Російськомовна література зі світ-системного аналізу, в руслі якої тривалий час розвивалася наша наука і країна загалом, є, на жаль, украй обмеженою [11]. Водночас варто зазначити, що тенденції відокремлення постіндустріального світу, формування замкненої, самодостатньої постіндустріальної економіки відзначають у своїх дослідженнях О. Братімов, Ю. Горський, М. Делягін, О. Коваленко, О. Нагорний, А. Суріков, О. Неклеса, М. Кастельс, В. Хорос, Ю. Шишков та інші.

Ця проблема тісно пов'язана з проблемою відносин «центр – периферія», соціально-економічною поляризацією між розвиненими і слаборозвиненими країнами, що зростає. Обидві традиційно були в центрі уваги вчених, насамперед, економістів, ще з початку ХХІ ст. Варто назвати Ф. Броделя, А. Франка, І. Валлерстайна, С. Аміна, О. Дзасохова, Г. Широкова, А. Салицького, Е. Муртазіна, М. Голанського, В. Зарина, А. Ельянова, М. Симонію, Ю. Шишкова, С. Проскуріна, В. Пефтієва, В. Черновську, В. Фридмана, С. Кузнецову, В. Хороса, Г. Широкова, С. Кострікова, І. Тарасова та ін.

Наведемо приклади дослідження становлення світ-економіки, що віддзеркалені в сучасній вітчизняній теоретичній спадщині. При цьому звернемо увагу на те, що Україна має специфічні риси, оскільки переживає, на думку Дж. Сакса, «не одну, а три трансформації: перехід від диктатури до демократії, від колонії до самостійної нації та від економічного занепаду до оздоровлення й зростання. Небагатьом країнам в історії людства доводилося розв'язувати ці проблеми водночас» [12].

Дослідженню цієї проблеми присвячені праці відомих в Україні та за її межами вчених-економістів – А. Алімова, А. Амоши, О. Білоруса, В. Бодрова, Б. Буркинського, В. Вишневіського, В. Ворони, Т. Гайдая, А. Гальчинського, В. Геєця, Н. Гражевської, А. Гриценка, Б. Данилишина, В. Базилевича, П. Єщенко, О. Жилінської, А. Ігнатюк, Е. Лібанової, В. Мамотова, А. Маслової, В. Осецького, Ю. Пахомова, С. Пирожкова, Ю. Туниці, А. Філіпенка, М. Хвесика, А. Чухно та ін. Вони трансформують вітчизняну економіч-

ну теорію у стратегію сучасного наукового пошуку, методологію і практику економіко-філософської думки.

При цьому підкреслимо, що ми не здійснюємо історичний експеримент у розвитку і поширення ідеї світ-економіки або її атрибутивних властивостей та специфічних рис, а лише доводимо, що в дослідників є відчуття інтенсифікації цього процесу і він вимагає виховання майбутніх фахівців у принципово іншому світоглядному й ідеологічному горизонті.

Подамо лише головні категорії/поняття/терміни, якими оперуватимемо під час подальшої пошуково-аналітичної роботи. Зрозуміло, що йтиметься передусім про такі поняття, як: «Світове суспільство», «виховання», «самовиховання», «соціалізація», «свідомість», «сміслове ядро особистості», «самосвідомість», «надсвідомість», «особистість людини», «нова людина», «культура», «цінність», «смісл», «розвиток», «саморозгортання» в контексті її еволюційного розвитку планетарного соціального світу. Ми тут не розглядаємо філософський статус і різницю між семантичними одиницями «категорія», «термін» і «поняття».

З метою з'ясування їхнього змісту звернемося до «Енциклопедії освіти» (2008) – наукового джерела, виданого колективом науковців під егідою НАПН України за редакцією академіка В. Кременя.

Світове суспільство знань – це суспільство знань із визначеними атрибутивними ознаками, що реалізується у планетарному масштабі.

Самовиховання [13] – свідома діяльність людини, спрямована на вироблення і вдосконалення позитивних та подолання негативних своїх якостей, на формування своєї особистості відповідно до поставленої мети. Самовиховання призначене зміцнювати й розвивати здатність добровільно виконувати як особисті обов'язки, так і засновані на вимогах соціальної групи. У процесі самовиховання формуються моральні почуття, життєво необхідні звички, навички доцільної поведінки, вольові якості тощо.

Самовиховання – це складова частина і результат процесу духовного розвитку особистості. Виконання самостійно прийнятих рішень, подолання труднощів у повсякденній діяльності, вимогливість до себе сприяють самовихованню. На думку Л. Виготського, самовиховання завжди є вивідомою спадковою поведінкою й прищепленням людині самої собі нових форм реагування. Р. Немов визначає мету самовиховання через формування й розвиток особистості тих позитивних рис, які необхідні їй для життя в суспільстві. Зміст самовиховання завжди так чи інакше залежить від історичних умов, в яких живе й розвивається людина.

Соціалізація [14] (латин. *socialis* – «суспільний») – процес і результат засвоєння й активного відтворення людиною соціально-культурного досвіду (знань, цінностей, норм, традицій) на основі її діяльності, спілкування і відносин, обов'язковий фактор розвитку особистості. Соціалізація – це двосторонній процес, оскільки відбувається не лише збагачення соціальним досвідом, а й реалізація людиною соціальних зв'язків. Тому дослідники акцентують увагу на соціальній адаптації та інтеріоризації моральних норм і правил, підкреслюючи цим активний та індивідуальний характер соціалізації.

Термін «соціалізація», запозичений із політекономії, стосовно розвитку людини почав використовуватися з кінця XIX ст., а у вітчизняній науці – із середини XX ст. Зацікавлення проблемою соціалізації в сучасних умовах спричинене глобальними суспільно-політичними і соціально-економічними трансформаціями, що активно впливають на соціально-психологічну адаптацію дітей і молоді. Сутність соціалізації зводиться до поєднання в її процесі адаптації (приспосовування), збереження суб'єктності людини в умовах певного суспільства. Завданнями соціалізації в педагогіці є, по-перше, забезпечення рівних можливостей для всіх дітей в оволодінні надбаннями культури; по-друге, створення умов для виявлення й розвитку творчої обдарованості дитини; по-третє, захист прав та інтересів соціально неадаптованої молоді, попередження й подолання проявів бездоглядності й правопорушень; по-четверте, забезпечення

системи гарантій для дітей і підлітків з особливими потребами; по-п'яте, здійснення соціальної реабілітації дітей, які потрапили у складні життєві ситуації.

Соціалізація відбувається під впливом виховання й зовнішнього середовища, визначається специфікою соціально-економічної структури й спрямованістю суспільства, але здійснюється через індивідуальний світ особистості шляхом спілкування та діяльності суб'єкта з метою набуття соціального досвіду. Соціалізація кожної людини має індивідуально-суб'єктний характер і залежить від її самоактивності, системи потреб, віку, що впливає на зміст і рівень її соціалізації. А отже, в навчально-виховному закладі соціалізація мусить бути педагогічно керованим процесом становлення особистості як суб'єкта суспільної життєдіяльності в певному соціумі й усвідомлення себе в ньому як особистості.

Усі фактори, які впливають на соціалізацію, вчені поділяють на чотири групи: мегафактори – Космос, планета, світ; макрофактори – країна, етнос, суспільство; мезофактори – регіон, місто, село, належність до певної субкультури; мікрофактори – сім'я, одноліткі, мікросоціум, а також громадські й релігійні організації.

Фактором соціалізації є мова як засіб спілкування, взаємодії із соціумом, оволодіння соціальним досвідом. Важливим аспектом і засобом соціалізації є оволодіння національною й загальнолюдською культурами та творчою практикою. Обов'язковим для соціалізації людини є освоєння соціальних ролей, тобто тих соціальних функцій, яких суспільство вимагає від суб'єкта, що займається певним видом діяльності.

Процес соціалізації, за даними досліджень, можна представити як сукупність чотирьох складників: стихійна соціалізація, порівняно спрямована соціалізація, порівняно контрольована соціалізація і самозміна людини, що можуть мати просоціальний, асоціальний чи антисоціальний вектори. Г. Костюк наголошував: «Розвиток дитини – це не простий перехід від несоціального до соціального, а ряд послідовних ступенів соціальності».

Отже, соціалізація здійснюється поетапно, на основі універсальних методів, прийомів, засобів і форм виховання. Деякі вчені вводять поняття «стиль соціалізації». Особливостями українського стилю соціалізації вони вважають: прагнення зберегти свою самобутність і окремішність, поєднання індивідуалізму й колективізму, кордоцентризм, релігійність (православ'я), невоїнничість тощо.

Працівникам освіти варто знати характеристики особистості, які сприяють її активній соціалізації. Зокрема, це здатність до змін ціннісних орієнтирів, уміння знаходити відповідність між власними цінностями й вимогами соціальних ролей, орієнтація не на певні конкретні вимоги, а на універсальні моральні людські цінності.

Соціалізація має мобільний характер і може перетворюватися з успішної на невдалу. Тому особистість має вміти пристосовуватися до нових умов. У зв'язку із цим виникло поняття «ресоціалізація» як зміна цінностей людини відповідно до нових соціальних вимог. На кожному етапі розвитку суспільства соціалізація має певні тенденції, тому педагогіка покликана в процесі виховання якнайповніше використовувати позитивні з них і нейтралізувати негативні, деструктивні.

Соціалізація особистості [15] – 1) двосторонній взаємозумовлений процес взаємодії людини і соціального середовища, який передбачає її залучення до системи суспільних відносин шляхом засвоєння соціального досвіду та самостійного відтворення цих відносин, у процесі яких формується унікальна, неповторна особистість (А. Капська); 2) процес становлення особистості як суспільної істоти, під час якого складаються різноманітні зв'язки особистості із суспільством, засвоюються орієнтації, цінності, норми, відбувається розвиток особистісних властивостей, формуються активність та цілісність особистості, набувається соціальний досвід, нагромаджений людством за весь період розвитку (М. Лукашевич).

Багатоаспектність цього процесу зумовила низку моделей соціалізації: «особистісного контролю» (З. Фройд), «рольового тренінгу» (Т. Парсонс), «соціального навчання» (Г. Долат, Б. Скінер), «міжособистісного спілкування» (Ч. Кулі, Дж. Мід), «когнітивну» (Ж. Піаже, А. Маслоу), «еволюційну» (Е. Еріксон) тощо. Сучасна модель соціалізації вибудовується з адаптивно-розвивальної концепції М. Лукашевича. Її сутність полягає в розумінні соціалізації як взаємодії людини з навколишнім середовищем упродовж життя шляхом адаптацій, що змінюють одна одну в кожній царині життєдіяльності. Положення соціалізації доцільно розглядати під кутом ідеї набуття особистістю соціогенних параметрів, що регулюють її діяльність, і здатності пов'язувати їх у програми життєдіяльності (В. Циба). Виділяють первинну (підготовчу) і вторинну (активну) соціалізацію. Загалом третина життєвого шляху людини припадає на підготовчий і дві третини – на активний період соціалізації.

Свідомість [16] – специфічний прояв духовної життєдіяльності людини, пов'язаної з пізнанням, яке робить відомим (свідомим), знаним зміст реальності, що набуває предметно-мовної форми знання. Звісно, що існують й інші підходи до визначення свідомості [17]. Нині в дискурсі вхідження планетарної спільноти спочатку в інформаційну, а потім й інтелектуальну цивілізацію привабливою гіпотезою є сприйняття свідомості не як предмета, а як процесу космологічного походження (за висловом В. Налімова).

Тож, під свідомістю у дослідженні буде розумітися вища, властива лише людині форма, відображення об'єктивної дійсності, спосіб її ставлення до світу й самої себе, опосередкований загальними формами суспільно-історичної діяльності людей. У дослідженні ми будемо використовувати таку категоріальну лінійку: підсвідомість, свідомість, самосвідомість, надсвідомість.

Зі свідомістю людини пов'язані й такі поняття, як «суб'єктивоване» та «об'єктивоване», а також «об'єктивне» і «суб'єктивне». Під «об'єктивним» у дослідженні розуміється все, що існує поза індивідуальною свідомістю й незалежно від неї, а під «суб'єктивним» – все, що пройшло через свідомість та існує в ній як суб'єктивований зміст об'єктивного. При цьому, якщо поняття «об'єктивне» і «суб'єктивне» являють собою найзагальніші рівні людської природи, то категорії «об'єктивоване» і «суб'єктивоване» описують процеси взаємопроникнення цих рівнів.

І суб'єктивоване, й об'єктивоване мають загальний об'єктивний зміст, основоположну субстанцію соціального світу, першу природу. У процесах, які ми розглядаємо, опосередкування, суб'єктивована людиною перша природа трансформується в об'єктивовану форму. Але, якщо суб'єктивований зміст переходить в об'єктивовану форму, буде можливим і навіть необхідним зворотний перехід, оскільки це виходить з одного й того самого універсуму.

Завдяки використанню цих категорій можна простежити, як Ю. Бех подає «архітектоніку алгоритму саморозгортання соціального світу, для цього потрібно відстежити взаємоперехід універсуму за схемою: об'єктивне фізичне – суб'єктивоване особистістю – об'єктивоване соціальною спільнотою – об'єктивне семантичне». У цих взаємопереходах і складається органічна єдність не тільки онтологічного, а й функціонального аспектів процесу саморозгортання соціального світу або взаємопереходів універсуму в метаморфозах перетворень першої, другої й третьої природи» [18].

Свідомість відрізняється від «несвідомих» проявів духовного життя тим, що не опредметнюється безпосередньо у знанні. Вона як діяльнісний, а не субстанційний феномен має здійснюватися в актах трансцендентального спрямування – інтенції на зовнішній світ, що результуються в якісно розмаїту мовно опредметнену систему значень.

Останні набувають онтологічного статусу об'єктів – матеріальних чи ідеальних, дійсних чи можливих (або належних), теперішніх чи минулих (майбутніх), конкретно-емпіричних чи абстрактно-загальних, дійсних чи уявних (фіктивних, ілюзорних, фантастичних).

Пізнавально спрямовуючи себе на реальний світ, свідомість редує його натуралістичний і психологічний параметри, трансформує їх в ідеальний світ. Скеруючи пізнавальну активність на саму себе, свідомість стає самосвідомістю; внаслідок чого свідомість є засобом вирізнення людини зі світового загалу, способом поглянути на себе «ззовні» і, отже, набути характеристик «внутрішньої людини», своєрідної трансцендентально-унікальної істоти – екзистенції.

Будучи феноменом людської життєдіяльності, свідомість має суспільний характер, що виявляється в розмаїтті таких її форм, як філософія, релігія, наука, мистецтво, мораль, правосвідомість, соціальна психологія та ін. В історії філософії близькими до змісту свідомості були поняття «нус» (противага античному Хаосу, що впорядковує його в гармонійний реально-ідеальний Космос), «інтелект» (позитивна здатність душі, що протистоїть волі й почуттям) тощо.

Специфічними виявами свідомості є мислення як опосередкована, теоретична свідомість, що не може спрямовуватися на саму себе; розум як теоретична свідомість, тожона законам і формам об'єктивного світу; розсудливість як форма логічного міркування; здоровий глузд як життєво-практичне міркування та інші вияви людської свідомості (І. Бичко).

Самосвідомість [19] – усвідомлення індивідом себе як автора й творця власних дій, суб'єкта життєтворчості з неповторними фізичними і духовними рисами, потребами й здібностями, носія інтелекту, почуттів і волі, виразника національної, професійної і групової належності в системі суспільних відносин.

Від свідомості самосвідомість відрізняється своєю спрямованістю: якщо свідомість орієнтована на об'єктивний світ, то об'єктом самосвідомості є суб'єктивний, внутрішній світ особистості. Знання особистості про себе як суб'єкта практичної й пізнавальної діяльності, відображаючись у сфері її самосвідомості, стають предметом її оцінок, суджень, думок, переживань.

Процес відображення знань особистості про саму себе має емоційний характер і виявляється в суб'єктивній оцінці власних можливостей, яка є чинником саморегуляції у взаємодії з навколишнім світом. Структуру самосвідомості утворює єдність трьох компонентів: самопізнання, емоційно-ціннісного ставлення до себе та саморегулювання.

Надсвідомість. Надсвідоме – рівень психічної активності особистості під час виконання творчих завдань, який не піддається індивідуальному усвідомленню – вольовому контролю. Педагог і режисер К. Станіславський під терміном «надсвідомість» розумів найвищий етап творчого процесу, відмінний як від усвідомлюваних, так і неусвідомлюваних компонентів. Пізніше радянський психолог П. Симонов інтерпретував надсвідомість як механізм творчої інтуїції, завдяки якому рекомбінуються попередні враження, відповідність дійсності яких встановлюється повторно.

Надсвідомість [20] – вищий рефлексивний рівень свідомості, що контролює продуктивну роботу свідомості загалом, її безпосереднє ставлення до буття. Конкретно на даному етапі проходить синтез найбільш когнітивного й ціннісного складу свідомості й вибудовуються різноманітні форми світобачення, до них входять і філософські. Це утримання явищ психіки, певних її актів і станів, які виникли завдяки співпраці із Всесвітом, а також психічні механізми цієї співпраці. Надсвідомість протиставляється буденній свідомості. Буденна свідомість, за Г. Гегелем, – це свідомість, яка розмежує суб'єкт і об'єкт. Свідомість у загальному сенсі – це розділення суб'єкта й об'єкта, на відміну від надсвідомості. Тому майже всі форми свідомості є, по суті, буденними. Надсвідомість не розділяє поняття суб'єкта й об'єкта свідомості та підносить над ними, об'єднуючи їх та розглядаючи як цілісне поняття. Саме з досягненням надсвідомості деякі вчені пояснюють творчі сплески в існуванні конкретних індивідів.

Надсвідомість – це наша присутність у Космосі в горизонті позапланетного буття таємничого Конструктора або Спостерігача. Це може бути й Абсолют, до якого весь час апелюють філософи. У вченні про полеву структуру Всесвіту існує так званий сьомий рівень, що має назву «абсолютне ніщо». Воно є джерелом усього того, що перебуває на нижчих рівнях. Абсолютне ніщо – це начало, що організовує, це те, про що ми нічого не можемо сказати конкретно, використовуючи нашу двоїсту логіку.

У праці «Саморозгортання соціального світу» Ю. Бех, зокрема, зазначає: «Для нас воно виступає як деяка надсвідомість, деяке організуюче начало, яке, як ми розуміємо, володіє безкінечними творчими здібностями. На жаль, у нас немає аналітичного апарата, щоб на його базі відповісти на питання про деякі конкретні властивості цього абсолютного ніщо. Але воно лежить в основі всього світу й саме воно організує із себе всі ті рівні, які лежать нижче від нього, воно саме із себе породжує весь світ. Як це відбувається, ми поки не можемо відповісти, але вся логіка й уся наша інтуїція, усе, що ми знаємо на сьогодні, говорить про те, що абсолютне ніщо є начало всіх начал. З нього з'являється все, що ми бачимо навколо себе» [18].

Логічно припустити, що цей процес обслуговує надсвідомість, якою має оволодіти планетарна або наднова людина, або так звана Абсолютна Свідомість, що притаманна Космосу. Є сенс вважати, поділяючи точку зору В. Налімова, що свідомість не локалізується тільки в мозку людини, оскільки вона працює на усіх трьох рівнях саморуку універсуму. Тому зрозуміло, чому він відмовляється від «побудови моделі мозкової діяльності, оскільки мозок, скоріше за все, є лише приймачем і передавачем процесів, що протікають в утаємниченій свідомості, видимо не локалізованій у мозку» [21].

По-перше, особистість людини як біосоціальну цілісність і категорію аналізу в контексті її виховання й соціалізації в еволюційному розвитку планетарного соціального світу ми розглядали раніше, використовуючи її тут і далі у формулюванні О. Спіркіна. По-друге, оскільки на етапі формування Світового суспільства знань розвиток особистості людини «відходить у тінь», а на першому плані з'являється розвиток суспільства, тільки філософський аналіз дає змогу розгледіти в мороці Майбуття якісно нові риси виховного процесу інформаційної доби. Він складається, як відомо, зі встановлення природи явища, визначення його сутності, змісту, форм, світогляду й ідеології, місця людини в ньому і моделювання механізмів творення та самовідтворення.

Поняття «розвиток» має неоднозначний зміст. С. Гончаренко, зокрема, так його визначає: «Розвиток особистості – процес формування особистості як соціальної якості в результаті його соціалізації й виховання» [22]. Г. Костюк стверджує: «Розвиток не обмежується кількісними змінами, зростанням того, що вже є, а містить «перерви безперервності», тобто якісні зміни. Кількісні зміни зумовлюють виникнення нових якостей, тобто ознак, властивостей, які утворюються в процесі самого розвитку, і зникнення старих. Розвиток є там, де народжується щось нове і водночас відживає старе» [23].

Отже, розвиток – це процес і результат кількісних та якісних змін в організмі людини.

Формування – це надання певної форми, завершеності процесу становлення особистості, досягнення нею рівня зрілості й стабільності. Інакше кажучи, формування є процесом становлення людини як соціальної істоти під впливом різноманітних факторів, наприклад, соціальних, економічних, ідеологічних, психологічних, педагогічних тощо. Процеси формування, розвитку й виховання особистості взаємо-з'язані та взаємозумовлені.

До основних педагогічних категорій також належать самовиховання, самоосвіта, саморозвиток, перевиховання.

Самовиховання – цілеспрямована робота людини щодо духовного, розумового, морального, вольового, естетичного, фізичного розвитку, вдосконалення й усунення негативних рис характеру.

Самоосвіта – це освіта, якої набувають у процесі самостійної роботи вихованці без проходження систематичного курсу навчання в стаціонарному навчальному закладі, хоча вона також є складовою частиною педагогічного процесу у стаціонарних навчальних закладах.

Саморозвиток – це самостійна робота вихованця над формуванням і розвитком у собі духовних, розумових, фізичних та інших здібностей і нахилів.

Цілеспрямованість виховання [24] означає обґрунтовану послідовність цілей виховання, постійне коригування виховних дій. Ціль визначає не лише характер окремих виховних впливів, а й спрямованість, специфіку функціонування як усього виховного процесу, так і кожного його компонента. Основній меті виховання в нашому суспільстві підпорядковуються зміст, організація, методи, форми й результат виховання. Тому проблема мети виховання в педагогіці є фундаментальною.

У «Словнику української мови» ціль визначається як те, «до чого прагнуть, чого намагаються досягти; мета». Мета – це образ певного передбачуваного результату, на досягнення якого спрямовані або будуть спрямовані дії. Атрибутом будь-якої мети є певне спонукання, вольове ставлення вихованця до очікуваного результату, його бажання, прагнення реалізувати мету. Кінцева мета – це самоціль усієї діяльності виховання, вона наскрізь її пронизує і зводиться усі інші цілі до ролі допоміжних засобів.

Мета виховання – це наперед визначені результати формування, розвитку й постійного самовдосконалення особистості, яких прагнуть досягти в процесі виховання. К. Ушинський наголошував на важливості визначення мети і завдань виховання: «Що сказали б ви про архітектора, який, закладаючи нову будівлю, не зумів би відповісти на ваше запитання про те, що він буде будувати, – храм, присвячений богу істини, любові й правди, чи просто дім, готель, кухню, кузню, музей чи, нарешті, хлів для складання туди різного, нікому не потрібного мотлоху? Те саме ви маєте сказати про вихователя, який не зможе чітко визначити вам мету своєї виховної діяльності. Ось чому, ввіряючи вихованню чисті й вразливі душі дітей, ввіряючи для того, щоб воно провело в них перші, а тому й найглибші риси, ми маємо цілковито право спитати вихователя, якої мети він добиватиметься у своїй діяльності, і вимагати на це питання ясної й категоричної відповіді» [25].

«Я під цілями виховання, – підкреслював А. Макаренко, – розумію програму людської особистості, проблему людського характеру, причому в поняття «характер» я вкладаю весь зміст особистості, тобто й характер зовнішніх проявів, і внутрішньої переконаності, і політичне виховання, і геть усю картину людської особистості; я вважаю, що ми, педагоги, повинні мати таку програму людської особистості, до якої маємо прагнути» [26].

Отже, мета є визначальною характеристикою будь-якої виховної системи, наприклад: авторитарної системи виховання (що панувала в радянській педагогіці і, на жаль, посідає провідне місце в Україні нині); систем, спрямованих на задоволення потреб дитини (Вальдорфська система, система М. Монтесорі); гуманістичної системи К. Роджерса та багатьох інших американських психологів (спрямована на самоактуалізацію й самореалізацію вихованця); педагогічної системи В. Сухомлинського; особистісно орієнтованої педагогіки, яка продовжує найкращі традиції й ідеї гуманістичної педагогіки та систему В. Сухомлинського (основна думка цієї педагогіки – формування суб'єкт-суб'єктних взаємин у виховному процесі, прийняття вихованця таким, який він є, і визнання його самобутності та активна допомога в самореалізації).

І останнє зауваження торкається суб'єктності вихователя. У літературі вживається кілька понять, які стосуються виховання: «вихователь», «педагог», «вчитель», «викладач», «куратор», «тьютор», «фасилітатор», «професорсько-викладацький склад» тощо.

Деяко пояснимо нові поняття у вітчизняній виховній практиці. Мова йде про виконання ролі куратора – тьютора

і фасилітатора. Поняття "facilitate" було введено К. Роджерсом і означає «полегшення, просування». Ця позиція припускає надання допомоги групі або окремій людині в організації власної діяльності. Педагог-фасилітатор спрямований на створення єдиного понятійного поля, спільності сенсів діяльності, атмосфери психологічної підтримки, взаєморозуміння, співпраці, на узгодження і координування спілкування, на формування позитивного ставлення до співпраці, бажання відповідати вимогам, що висувуються до ефективного партнера.

Поняття «тьютор» у перекладі з англійської означає «наставник, репетитор, консультант». У професійній освіті цю роль викладач виконує як науковий керівник дослідницької і проектної діяльності, а також як куратор студентської групи [27]. Формами роботи тьютора є: аналіз психологічного портрета студента, складання портфоліо – «щоденників» студентів, ділові ігри, тренінги, дебати, «мозковий штурм», інтелектуальні ігри, індивідуальні бесіди.

Якщо у фасилітації акцент зміщений у бік встановлення співпраці, то в тьюторстві акцентуються організаційно-координуючі моменти. Ці ролі усувають чинники, що ставлять перешкоди між викладачем і студентом, дають змогу здолати відчуженість від процесу і результату професійного спілкування, а також припускають особистісно-смыслову включеність суб'єктів виховної системи.

Отже, категоріальний комплекс, сформований нами, має обслуговувати наше уявлення про специфіку виховання студентської молоді у Світовому суспільстві знань, що мають бути одночасно валідними для розроблення адекватної до вимог інформаційної цивілізації теорії саморозгортання Планетарної особистості як безтілесного суб'єкта.

Література

1. Фельдштейн Д.И. Психология становления личности / Д.И. Фельдштейн. – М.: Международная педагогическая академия, 1994. – 190 с.
2. Выготский Л.С. История развития высших психических функций / Л.С. Выготский // Собр. соч.: В 6 т. – Т. 3. Проблемы развития психики. – М.: Педагогика, 1983. – 315 с.
3. Баскаков А.Я. Методология научного исследования: учеб. пособие / А.Я. Баскаков, Н.В. Туленков. – К.: МАУП, 2002. – 17 с.
4. Кремень В.Г. Философия людиноцентризма / В.Г. Кремень. – К.: Педагогічна думка, 2009. – 520 с.
5. Квас О.В. Дитиноцентризм в науках про виховання: історичний аспект: [монографія] / О.В. Квас. – Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2011. – 300 с.
6. Богданов А.А. Тектология: (Всеобщая организационная наука): [в 2 кн.] / А. А. Богданов. – М.: Экономика, 1989. – Кн. 1. – 73 с.
7. Юдин Э.Г. Системный подход и принцип деятельности. Методологические проблемы современной науки / Э.Г. Юдин. – М.: «Наука», 1978. – 140 с.
8. Грецкий М.Н. Неомарксизм / М.Н. Грецкий // Современная западная философия. Словарь / Составитель и отв. редактор: В.С. Малахов, В.П. Филатов. – М.: Издательство политической литературы, 1991. – 416 с. [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.libok.net/writer/4049/kniga/11657/malahov_vs/sovremennaya_zapadnaya_filosofiya_slovar/read/67.
9. Валлерстайн И. Анализ мировых систем и ситуация в современном мире / И. Валлерстайн; пер с англ. П.М. Кудюкина под общ. ред. Б.Ю. Кагарлицкого. – СПб.: Университетская книга, 2001. – 416 с.; Валлерстайн И. После либерализма / И. Валлерстайн; пер. с англ. М.М. Гурвица, П.М. Кудюкина, Л.В. Феденко; под ред. Б.Ю. Кагарлицкого. – М.: Едиториал УРСС, 2003. – 256 с.; Балибар Э. Раса, нация, класс. Двусмысленные идентичности Race, nation, class. Ambiguous identities / Э. Балибар, И. Валлерстайн; общ. ред. Д. Скопина, В. Кагарлицкого. – М.: Логос-Альтера, Ессе Номо, 2003. – 272 с.; Валлерстайн И. Конец знакомого мира: Социология XXI века / И. Валлерстайн; пер. с англ. под ред. В.Л. Иноземцева; Центр исследований постиндустриального общества. – М.: Логос, 2003. – 368 с.; Валлерстайн И. Мир-системный анализ: Введение / И. Валлерстайн; пер. Н. Тюкиной. – М.: Издательский дом «Территория будущего», 2006. – 248 с.; Валлерстайн И. Исторический капитализм. Капиталистическая цивилизация / И. Валлерстайн. – М.: Товарищество научных изданий КМК, 2008. – 176 с.
10. Wallerstein I. The Modern World-System. – Vol. 1. Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-economy in the Sixteenth century. – N.-Y.: Academic press, 1974. – 410 p.; Wallerstein I. The Modern World-System. – Vol. II: Mercantilism and the Consolidation of the European World-Economy, 1600–1750. – New York: Academic Press, 1980. – 397 p.; Wallerstein I. The Modern World-System. – Vol. III: The Second Great Expansion of the Capitalist World-Economy, 1730–1840's. San Diego: Academic Press, 1989. – 372 p.
11. Бестужев-Лада И.В. Соотношение исследований будущего (Future Research) и мира во всем мире (Peace Research) в проблематике современной глобалистики и альтернативистики / И.В. Бестужев-Лада // Реальна ли угроза четвертой мировой войны? : Материалы постоянно действующего междисциплинарного семинара Клуба ученых «Глобальный мир». Вып. 1. – М.: Издательский дом «Новый век», Институт микроэкономики, 2001. – С. 48.
12. Гальчинский А.С. Нотатки радника Президента : Десять років з Президентом Леонідом Кучмою / А.С. Гальчинський. – К.: Либідь, 2013. – С. 17.
13. Энциклопедія освіти / Академія пед. наук України ; головний ред. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 840 с.
14. Энциклопедія освіти / Академія пед. наук України ; головний ред. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 840 с.
15. Энциклопедія освіти / Академія пед. наук України ; головний ред. В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 840 с.
16. Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – 567 с.
17. Райл Г. Понятие сознания / Г. Райл. – М.: Идея-пресс: Дом интеллектуальной книги, 2000. – 406 с.; Серл Дж. Открывая сознание заново / Дж. Серл. – М.: Идея-Пресс, 2002. – 240 с.
18. Бех Ю.В. Алгоритм саморозгортання соціального світу: монографія / Ю.В. Бех. – К.: вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2007. – 524 с.
19. Энциклопедія освіти / Академія пед. наук України ; головний ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 840 с.
20. Надсвідомість [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://tureligious.com.ua/nadsvidomist/>.
21. Налимов В.В. Разбрасываю мысли. В пути и на перепутье / В.В. Налимов. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 39 с.
22. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник / С.У. Гончаренко. – К.: Либідь, 1997. – 289 с.
23. Костюк Г.С. Вікова психологія / Г.С. Костюк. – К.: Радянська Школа, 1976. – 28 с.
24. Ягупов В.В. Педагогіка: навчальний посібник / В.В. Ягупов. – К.: Либідь, 2002. – С. 42–43.
25. Ушинський К.Д. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології / К.Д. Ушинський // Ушинський К.Д. Вибрані педагогічні твори: у 2-х т. – Т. 1. – К.: Радянська школа, 1983. – 196 с.
26. Макаренко А.С. Проблеми шкільного радянського виховання / А.С. Макаренко // Макаренко А.С. Твори: у 7 т. – К.: Радянська школа, 1954. – Т. 5. – Макаренко А.С. Проблеми шкільного радянського виховання / А.С. Макаренко // Макаренко А.С. Твори: у 7 т. – К.: Радянська школа, 1954. – Т. 5. – 105 с.
27. Дик Н.Ф. Воспитательная система образовательного учреждения / Н.Ф. Дик. – Ростов на/Д.: Феникс, 2006. – 320 с.

Анотація

Романкова Л. М. Оптимізація світоглядного й ідеологічного горизонту в системі виховання людини XXI століття. – Стаття.

У статті розглянуто категоріальний комплекс вивчення проблеми виховання майбутніх фахівців у системі вищої професійної освіти. Проаналізовано три загальних поняття щодо характеристики людини. Розглянуто провідну ідеологему досягнення збалансованого розвитку майбутнього фахівця в освітньому просторі сучасного ВНЗ, яка базується на основі людиноцентризму й екосоціогуманізму. Охарактеризовано світ- системний підхід стосовно вивчення соціально-економічного розвитку суспільства, який вимагає виховання майбутніх фахівців в іншому світоглядному й ідеологічному горизонті. Проаналізовано ряд понять у контексті еволюційного розвитку планетарного соціального світу.

Ключові слова: індивід, особистість, індивідуальність, виховання, самовиховання, соціалізація, свідомість, надсвідомість.

Аннотация

Романкова Л. Н. Оптимизация мировоззренческого и идеологического горизонта в системе воспитания человека XXI века. – Статья.

В статье рассмотрен категориальный комплекс изучения проблемы воспитания будущих специалистов в системе высшего профессионального образования. Проанализированы три общих понятия относительно характеристики человека. Рассмотрена ведущая идеология достижения сбалансированного развития будущего специалиста в образовательном пространстве современного ВУЗа, которая базируется на

основе человекоцентризма и экосоциогуманизма. Охарактеризован миросистемный подход касательно изучения социально-экономического развития общества, которое требует воспитания будущих специалистов в другом мировоззренческом и идеологическом горизонте. Проанализирован ряд понятий в контексте эволюционного развития планетарного социального организма.

Ключевые слова: индивид, личность, индивидуальность, воспитание, самовоспитание, социализация, сознание, сверхсознание.

Summary

Romankova L. M. Optimization of philosophical and ideological horizon in the person of the XXI century education system. – Article.

The article deals with the categorical complex of studying the problem of education of future specialists in the system of higher professional education. Three general concepts regarding the characteristics of man are analyzed. The leading ideology of achieving a balanced development of the future specialist in the educational space of the modern university is considered, which is based on the basis of human centeredness and eco-socialism. The world-system approach is described with regard to the study of the social and economic development of society, which requires the education of future specialists in another ideological horizon. A number of concepts are analyzed in the context of the evolutionary development of the planetary social organism.

Key words: individual, personality, individuality, education, self-education, socialization, consciousness, superconscious.